

Dariusz Skórczewski

EURÓPA KELLEMETLEN (POSZT)KOLÓNIAI

Maroknyi reflexió (nem csak) Varsó nézőpontjából

Véget ért a futball-Európa-bajnokság. Mindenféle félelmeik dacára – hogy mi lesz majd később a drága stadionokkal stb. – a rendező lengyelek és ukránok számára ez az örömteli izgalom ideje volt. Ahogy a büszkeség ideje is – az abból fakadó büszkeségé, hogy látogatók százezreinek mutathatják meg az országukat. Egyúttal sajnos újabb alkalmat is szolgáltatott a szembesülésre azon nemzeti, etnikai és kulturális előítéletek egész tárházával, amelyek ez alkalomból kaptak életre kontinensünkön. Szokatlanul heves érzelmeket váltott ki Lengyelországban a BBC tíz nappal a torna előtt bemutatott botrányos áldokumentumfilmje, amiben arra figyelmeztettek, hogy a brit szurkolók hazatérhetnek, de... koporsóban. A nyugat-európai vendégek egy része, köztük újságírók is, akik e mégoly negatív reklám dacára is a lengyelországi és ukrain utazás mellett döntöttek, beismerték: sokkolta őket, hogy a világnak ezen a részén működnek a mobiltelefonok és szót lehet érteni az utcán „civilizált” nyelven. Röviden szólva, sokakban megdöbbenést keltett a tény, hogy Kelet-Közép-Európa normális régió; ha nem is jobb, de nem is rosszabb az ún. Nyugatnál. Egy vezető konzervatív publicista a következő összegzésben mindezt így kommentálta:

Örömünkre szolgált, hogy az a néhány százezer nyugati lakos, aki hozzászólt, hogy Lengyelországra falusias országként gondoljon, ahol az utcákon sötét parasztok közlekednek kéregbocskorban, meg fehér medvék, kellemes meglepetését fejezte ki, miután több-kevésbé normális embereknek talált bennünket.¹

Honnan a nyugati látogatók csodálkozása? A kontinens felénk eső részén élőknek gyakran támad nehézségük az efféle felfogás hátterének megértésével. Például a lengyelek nincsenek tudatában annak, hogy a tény, miszerint a 19. század egésze során nem volt saját államuk, mi-

1 Rafał ZIEMKIEWICZ, *Koniec frajdy*, Rzeczpospolita 2012. július 1.

lyen mértékben fosztotta meg őket az európai közéleti diskurzus együttes alakításának esélyétől, és hogy mindennek eredményeképpen a nyugatiak mentális térképén kényelmes lyuk keletkezett. *Out of sight, out of mind* – ahogy az amerikaiak mondják. Miért is törődnének azzal, ami nem látható? Régióink mind a nyugati kultúrában, mind a humántudományok terén továbbra is *terra incognitának* számít, a volt „keleti blokknak”, másodkategorias Európának, gazdaságilag „második sebességűnek”, „második/másik Európának” (angolul: *Other Europe*)², „fiatalabb Európának”, civilizálatlan régióknak, a Nyugat szegény rokonának stb. Ez a metaforika nem a véletlen műve, épp ellenkezőleg: ezek a frázisok olyan logikai sorozatokba rendeződnek, melyek közös szemantikai nevezővel bírnak. Kelet-Közép-Európa az a sajátos „senki földje”, amely nem rendelkezik saját reprezentációval és nem a „saját hangján” szólal meg, hanem azon, amit elsajátítani képes, sőt kénytelen a diskurzusban – úgy, ahogy a Nyugat vitte véghez a „Kelet” kisajátítását a könyvekben, útinaplóiban, politikai írásaiban és tudományos műveiben. Ezt a folyamatot írta le a palesztin származású amerikai kritikus, Edward Said *Orientalizmus* (1979) című kiváló könyvében. Ő volt az első kutató, aki több tucat forrásszöveg elemzésére támaszkodva, nagy meggyőző erővel adott hangot annak a megfigyelésének, hogy „a Kelet a Nyugatról alkotott kép, a nyugati gondolkodásmód, a nyugati ember személyisége, a nyugati életézés ellentettjeként nem kis szerepet játszott Európa (vagy a Nyugat) mibenlétének pontos meghatározásában.”³

Kelet-Közép-Európa – a Nyugatnak ez az antitézise, mely minduntalan csodálkozásra készíti és felbőszíti a nyugati politikusokat azzal, hogy időnként önállóan szót mer emelni a saját ügyeiben – mindenkinek gondot okoz. Habár államainak egy része, mint Magyarország vagy Lengyelország hosszú, több mint ezer évre visszanyúló történelemmel bír, nem csupán történetileg fiatal képződményként van elkönyvelve, hanem másodrendűként, mind gazdasági, mind kulturális értelemben mellőzöttként, végsősoron pedig politikailag éretlenként, mi által kénytelen folyamatosan bizonygatni, és másokat is meggyőzni arról, hogy rászolgál a szuverenitásra, valamint arra, hogy partnerként kezeljék. A kelet-közép-európaiak számára frusztráló, hogy míg közelebbi és távolabbi nyugati szomszédai, a németek, franciák, de még a kis államok lakói is, mint a belgák, hollandok, dánok, „természetes” módon

2 Például a Penguin Books kiadó egyik kelet-európai irodalmi válogatást kínáló sorozata a *The Writers of the Other Europe* cím alatt jelenik meg.

3 Edward W. SAID, *Orientalizmus*, ford. PÉRI Benedek, Európa, Budapest, 2000, 10.

birtokolják saját narratív identitásuk megalkotásának jogát, és komplexusok nélkül irányíthatják a róluk folyó diskurzust, addig a magyarok, lengyelek, fehéroroszok vagy ukránok folyton a gyámoltottak helyzetében találják magukat, az említett Nyugat számára perifériának számítanak, nemcsak gazdasági, hanem – sőt mindenképp – mentális-kulturális értelemben is. Szakadatlanul „tanulniuk” kell a Nyugattól, „követniük” a Nyugatot (avagy imitálni a „másét”, mivel a „miénk” állítólag nem létezik, vagy ha mégis, akkor rosszabb), „letenni a vizsgát” stb. A Nyugathoz való „szüntelen felzárkózás” retorikája⁴ olyannyira állandó részévé vált az 1989 utáni közéleti viták nyelvezetének, hogy sikerrel befolyásolta az országainkban élők százazreinek, ha nem millióinak a gondolkodásmódját.

Kelet-Közép-Európa nemcsak az úgynevezett Nyugat gondjait tetézi, hanem saját lakosaiét is – vagyis a saját magáét. Irodalmában, a kollektív önreflexiónak ebben a leginkább kifinomult formájában számos megjegyzés lelhető fel az alsóbbrendűség megtapasztalásáról, ami sok éven keresztül része volt – illetve valamilyen mértékben továbbra is része – a kelet-közép-európaiak a „Nyugat” lakóival történő kulturális érintkezéseinek. Ezen tapasztalat különféle megnyilvánulásai közé tartozik az is, amit Czesław Miłosz jegyzett fel *Rue Descartes* című gyönyörű versében:

Descartes utcája mellett
Mentem le a Szajnához, fiatal, utazó barbár
Ki félszegen jár a világ fővárosában.
Sokan voltunk Jasiból és Kolozsvárról, Wilnóból, Bukarestből,
Saigonból és Marrákesből,
Szégyelltük otthoni szokásainkat,
Amelyekről itt hallgatni volt tanácsos.⁵

A kelet-közép-európai jövevények nem érzik „otthon” magukat Párizs metropoliszában, a nyugati civilizáció szimbolikus középpontjában. Rábédnek, hogy semmi olyasmit nem tudnak felajánlani, ami „ott” értékesnek, „közös jónak” számítana. „Félszeg barbárok”. Sokatmondó, hogy Miłosz, a Litvániában született lengyel költő versében régióknak sokkultúrájú városainak lakói, akik – különböző történetük dacára –

4 Lásd például József Böröcz, *Hungary in the European Union. „Catching Up”, Forever*, *Economical & Political Weekly* 2012. június 9.

5 Csordás Gábor fordítása (lásd *Orpheus* 1990/2., 19).

mind egyformán osztoztak a szovjet rezsim áldozatainak traumatikus, ámde éppúgy triviális és „sekélyes” sorsában, az olyan „erős” gyarmati múltú területek száműzöttjeivel és menekültjeivel kerültek közösségbe, mint az indokínaiak vagy észak-afrikaiak. A költői nyelv így fejezi ki azt a megérzést, amely a posztkolonializmus diskurzusában a következőképpen hangozhatna:

A világ mai népessége több mint kétharmadának a kolonializmus tapasztalata határozta meg az életét. Könnyű észrevenni, milyen jelentőséggel bírt ez a politika és a gazdaság területén, de a mai ember perceptuális rendszerére kifejtett általános hatása gyakran kevésbé szembevetendő. Az egyik legfontosabb módszert az irodalom kínálja az új percepciók kifejezésére [...].⁶

Az alsóbbrendűség érzése, amely a költő által megragadott „félszegség”, a fájdalmasan megélt kisebbségi komplexus és a létezésük és komplikált történelmük miatt magyarázkodni sosem kényszerülő szabad társadalmak gyülekezetébe való oda-nem-tartozás traumája formájában tör fel, egyike a kolonizáltság feltűnő és tartós eredményeinek. Hiszen szembe kell nézni az igazsággal: az az időszak, amelyben Magyarország, Lengyelország és a régió más országai a szovjet befolyási övezetben találták magukat, a gyarmatosítás korát jelentette a szóban forgó népek és társadalmak számára, Moszkva birodalmi hegemoniájának a korszakát, annak minden – nem csupán politikai és gazdasági, hanem kulturális, társadalmi és pszichológiai – következményével együtt. Egyébként nem kell, hogy épp emiatt legyenek komplexusaink: a posztgyarmati állapot napjainkban az identitás egyik alapvető elemét jelenti, nem csupán az ún. harmadik világ népei viszonylatában, hanem az olyan társadalmak esetében is, mint amilyen a kanadai vagy az ausztrál.

Oroszország látszólag nem tűnik teljesen beilleszthetőnek a gyarmatosítás azon elméleti modelljébe, melyet a nyugati kutatók elsősorban a brit és francia expanzió története alapján dolgoztak ki. Edward Said, aki elsőként helyezte humántudományos perspektívába a gyarmatosítás problémáit, korszerű módon fogalmazva meg azokat, saját kutatásaiban a Nyugat birodalomépítő logikája iránt érdeklődött, és ennek szentelte főbb munkáit is. A fő különbség, amely a kelet-közép-európai szovjet dominancia gyarmatosító jellegét elfedi – ahogy írja – abból

6 Bill ASHCROFT – Gareth GRIFFITHS – Helen TIFFIN, *The Empire Writes Back. Theory and Practice in Post-colonial Literatures*, Routledge, London – New York, 2002, 1.

következik, hogy „Angliától vagy Franciaországtól eltérően, melyek több ezer mérföldre nyúltak át a határaikon túlra más kontinensekig, Oroszország minden földet és népet bekebelezett, mely a határaihoz közel esett, minnek következtében azok egyre távolabbra tolódtak kelet és dél irányába”,⁷ de természetesen nyugat felé is. A dolgok ezen állásának siralmas következményeit mind a mai napig nyögik országaink, annak ellenére, hogy a Szovjetunió összeomlása óta már két évtized telt el.

Lényeges, hogy nem a faji különbségek és nem is a területi eltérések jelentik a kolonizáció mechanizmusának alapját, annak ellenére, hogy a gyarmatokra gondolva rendszerint a távoli szigeteken kényelmesen elheverő, színes „bennszülöttekről” belénk vésődött kép jelenik meg előttünk. A kolonizáció lényege a terület kisajátítása – a fizikai kisajátítás, majd a nyomában, vagy akár előrszként megelőzve azt, a diszkurzív kisajátítás. Térségünk országainak társadalmi kivétel nélkül ez utóbbinak a hosszútávú következményeivel birkóznak, miközben nincsenek is igazán tudatában ennek. A posztkoloniális elmélet annyiban mutatkozik hasznosnak ezen a téren, hogy olyan kategóriákat és fogalmakat kínál, amelyek lehetővé teszik a közösség jelenlegi, posztgyarmati állapotának kritikai elemzését. Ez a fajta reflexió nélkülözhetetlen minden felszabadított társadalom számára, melyek a kiérlelt önmeghatározás, illetve jelenlegi helyzetük és szükségleteik meghatározása céljából kénytelenek átgondolni és megérteni történelmi tapasztalataikat, valamint azokat a mentális és kulturális folyamatokat, amelyek ezekkel együtt jártak, úgy az idegen uralom időszakában, mint annak formális lezárultát követően.

Annak elemzése, hogy mi zajlik a kelet-közép-európai társadalmakban és azok kulturális életében 1989 óta, arra a felismerésre ad okot, hogy paradox helyzettel van dolgunk napjainkban a világ felénk eső részén. Habár a szovjet uralom már több mint húsz éve véget ért, országaink diszkurzív értelemben továbbra is jelentős mértékben gyámság alatt állnak, és kevésbé képesek az önkifejezésre; lakosaik pedig, legyen szó az elitéről vagy az „átlagos” polgárokról, alacsony önértékelést és nagy igyekezettel titkolt, de bármilyen csekélység miatt kirobbanni kész másokkal szembeni neheztelést hordoznak magukban. Ennek az állapotnak két fő okát látom, melyek egyébiránt szorosan kapcsolódnak egymáshoz.

Az első okot magunkon kívülre kell helyezni, ami nem jelenti azt, hogy kelet-közép-európaiként egyáltalán ne volna rá hatásunk. Ez

az ok pedig az, hogy régióink számára igen kedvezőtlen a mérlege annak, amit én az „érdeklődés kötelességének” neveznék – ami az az érzés, hogy reflexiónk tárgya érdemes a figyelemre, a megfelelő teoretikus feldolgozásra, valamint idő és intellektuális energia befektetésére. E negatív mérleg következményei mindenekelőtt a bölcsészettudományi diskurzusban, például az irodalomtudomány, a történetírás, a művészettörténet és a kultúrtörténeti kutatások területén érezhetőek.

Ha a szlavisztikai tanulmányok homogenizált felépítését tekintjük az Egyesült Államokban, amelybe még az olyan nem szláv nyelvek is beletartoznak, mint a magyar vagy a litván, akár meg is lehetne bocsátani az amerikai akadémikusoknak. Végére is, mint az köztudott, a tengerentúlról nézve másféle léptéket öltenek az európai ügyek, így nem lehet az ottani egyetemek tudós bölcsészkarai kádereitől, és még kevésbé az adminisztrációtól a szükségesnél nagyobb fokú érzékenységet elvárni a kelet-európai „nüanszok” iránt. A valódi problémát a még az 1950-es években kidolgozott és mind a mai napig gyakran bármiféle reflexió nélkül alkalmazott modell idejétmúltsága és sajátos „birodalomközpontúsága” jelenti. Ez a modell háttérbe szorítja a perifériákat (azokat a kis és közepes nemzeteket, amelyek korábban, a szovjet hegemónia eredményeként veszítették el a szuverenitásukat), megfigyelőállását pedig a centrumba (a birodalomba) helyezi át. Ez arra a helyzetre emlékeztet, amelyben a volt brit gyarmatok irodalmi találták magukat az 1980-as évek elején, melyeket hosszú időn keresztül az angol irodalmi tanulmányok perifériájára szorított az anglocentrikus irányultságú brit és amerikai anglisztika, amely a „tisza” angol kivételével minden irodalmi tradíciót semmibe vett vagy kisajátított.⁸ Az Oroszországgal és a Szovjetunióval foglalkozó, Puskin, Tolsztoj és az orosz balett kultuszán nevelkedett történészek, illetve ruszisták seregei által uralt amerikai szlavisztika évtizedeken át kitartóan kisebbitette a kelet-közép-európai nemzetek irodalmának jelentőségét, ami a „nagy” orosz irodalomhoz viszonyított egyenlőtlen státuszuk megszilárdulásához vezetett. Ez a stratégia valójában a kultúra birodalmi vízióját támogatja, amivel az anglisták és a romanisták már megküzdöttek a maguk területén. Ebből a nézőpontból nincs helye az Oroszország birodalmi státuszára, annak régióinkra vonatkozó következményeire, mi több, az ezen következmények közép- és kelet-európai szemszögből történő megközelítésére irányuló kritikai elemzésnek. Az amerikai egyetemek orosz

7 Edward W. SAID, *Culture and Imperialism*, Vintage, New York, 1994, 10.

8 Diana BRYDON – Helen TIFFIN, *Decolonising Fictions*, Dangaroo Press, Sidney, 1993, 7.

történelem kurzusain hosszú éveken keresztül elsődleges szerepet játszott (és játszik továbbra is) Nicholas Riasanovsky *A History of Russia* című, a felsőoktatási tankönyvek klasszikusai közé sorolt munkája.⁹ A könyv közel hétszáz oldalából egyetlen egyen sem történik utalás arra, hogy a szerző tisztában lenne Oroszország és a Szovjetunió szomszédos országokat érintő politikájának gyarmatosító természetével. Cserébe Riasanovsky ügyesen felnagyítja a jellemző sztereotípiát Oroszország szenvedéséről a „nagy honvédő háborúban”, megfélemlítve arról az alapvető kérdést, hogy mivel is járt az európai és ázsiai területeknek a Szovjetunióhoz és a „keleti blokkhoz” csatolása, és hogy milyen árat voltak kénytelenek fizetni a befolyási övezetbe került térség népei, mely ettől kezdve egy „anyaország” perifériájává vált. Márpedig a források kritikai elemzésének hiánya, a különféle nézőpontok ütköztetése szükségességének fel nem ismerése, valamint a kizárólag a vizsgált tárgy ideológiája által kínált értelmezési kereteken belül való mozgás olyan hibák, amiket egy történésznek nem volna szabad elkövetnie. A szerző képtelensége arra, hogy megfelelő módon leküzdje mindezeket, azt eredményezi, hogy ez a munka inkább kezelhető az orosz önreprezentáció sokatmondó elemeként és az orosz uralmi diskurzus összetevőjeként, mint a tudás mértékadó forrásaként, legalábbis Kelet-Közép-Európa témakörét illetően.

Az amerikai és a nyugat-európai ruszisztika teljességgel felkészületlennek bizonyult arra, hogy vitába bocsátkozzon a posztkolonializmus elméleti felvetéseivel, amiről az is tanúskodik, hogy milyen csekély visszhangot keltett Ewa Thompson alapvető munkája, az *Imperial Knowledge* (2000) az amerikai szlavisták körében.¹⁰ Arról, hogy az oroszközponturna perspektíva milyen hatékonyan hallgattatja el a más nyelvek és népek kultúráinak szentelt hangokat, könnyen meggyőződhetünk az olyan vezető szlavisztikai folyóiratok újabb és újabb évfolyamainak tartalomjegyzékét böngészve, mint a *Slavic and East European Journal* vagy a *Slavic Review*. Az általuk elfogadott nézőpont nem sok helyet hagy annak firtatására, mi játszódott le Európának abban a kiterjedt

9 Nicholas V. RIASANOVSKY, *A History of Russia*, Oxford UP, New York-London, 2000.

10 Mivel hogy Thompson könyve megjelenése pillanatában annak az Oroszország-víziónak volt a kritikája, amelyben az amerikai ruszisták még mindig éltek. Lásd a polémiát: Victor Terras: *World Literature Today: a literary quarterly of the University of Oklahoma* 2000. nyár, 668; Steven Cassedy: *Slavic Review* 2002. ősz, 679. Vö. Michael J. Mikos heves vitáikkal: *Slavic Review* 2002. ősz, 679. Thompson esszéjének jelentőségére egyedül Richard F. Staar fordított megfelelő figyelmet recenziójában: Richard F. STAAR, *National Identity and Expansionism*, *The Modern Age* 2000. tél, 408–410.

térségében, amely nem is olyan régen még Moszkva befolyási övezetbe tartozott. Pedig az olyan írók, mint például Konrád György, Milan Kundera vagy a már említett Czesław Miłosz meggyőztek minket arról, hogy ez a régió nem egysíkú, és lehetetlen pusztán Moszkva követőjévé, vagy fordítva, Moszkva-ellenes lázadóvá redukálni – vagyis egy olyan szerepre, amelynek révén mintegy ketrecbe zárja a koloniális taxonómia. Épp ellenkezőleg, ezt a területet rendkívüli változatosság és kulturális gazdagság jellemzi. Ebben az összefüggésben idejémtúlnak, kevésbé meggyőzőnek, sőt egyenesen elkeserítőnek hangzik manapság a nyugati kutatók magyarázata, amely szerint a kelet-közép-európai irodalom kizárása a nemzetközi bölcsészettudomány – például a komparatistika – érdeklődési köréből „a vele való megbirkózáshoz nélkülözhetetlen nyelvi kompetenciák hiányából” fakad.¹¹ A viszonylag csekély népszerűség, melynek a ruszisztikán kívüli tanulmányok az amerikai szlavisztika köreben örvendenek, azzal a meggyőződéssel jár együtt, hogy a volt Szovjetunióval és a régi befolyási övezetével kapcsolatos posztkoloniális problematikát igen nagy óvatossággal illik kezelni. Aki ezt a protokollt nem tartja be, azt kockáztatja, hogy a tudományos közeget kiveti a sorai közül.

A második ok belső természetű, és azt a kelet-közép-európai elit által mindeddig fel nem göngyöltött szálát érinti, amely nemzeteik posztyarmati státuszával és saját jelenlegi, vagyis felszabadulás utáni szerepükkel kapcsolatos. Ennek megvan a maga következménye arra nézve, ahogyan ezek az elitek mifelénk a korábban említett kívülről érkező impulzusokhoz, és ily módon a valóságot rendező és kategorizáló „tudás-hatalom” rendszeréhez viszonyulnak. Kétségtelen, hogy jelen pillanatban Oroszország pozíciója a térségben egyre erősödik, ami kihat az összetett külpolitikai konfliktusokra az olyan országok esetében, mint Lengyelország, Litvánia, Fehéroroszország vagy Ukrajna. Engem azonban nem a politológiai elemzés érdekel. A kulturális folyamatokra, ahogyan a régióbeli kortárs humántudományok helyzetére is, mindekelőtt a Nyugat egyeduralgó pozíciója, s különösen annak véleményformáló központként működő nagyvárosai és a politikai testületei (Európai Unió, Európai Bizottság) vannak hatással. A szovjet befolyás évtizedei alatt az ekképpen szemlélt Nyugat a feltétel nélküli csodálat és vágy tárgya volt mifelénk; az olyan újságok, mint a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, a *The Economist* vagy a *New York Times* hasábjain

11 *Comparative Literature: Matter and Method*, szerk. Alfred Owen ALDRIDGE, University of Illinois Press, Chicago, 1969, 2–3.

megjelent vélemények a kinyilatkoztatott igazság státuszára emelkedtek, a kelet-európai tudósok munkásságának hangnemét pedig a Szajna mellékéről vagy a San Francisco-öböl felől érkező intellektuális trendek jelölték ki. Hisz' csupán az idegen vagy idegenül hangzó név, a divatos elnevezésű irányzat vagy teória pecsétje, az amerikai vagy brit tudós – legyen bár szó a legjelentéktelenebből – esszéje vagy cikke jelentette sokak számára a „tudás minőségének” a garanciáját – a hely, a sajátosan felfogott *genius loci* által szentesített tudását. Az „onnan” származó elemzések, szintézisek, konklúziók és hipotézisek csaknem határtalan bizalmat élveztek; olyan dicsfény övezte őket, amihez nem hasonlítható az a tisztelet, amiben a „helyi” tudósoknak lehet részük, és ez gyakran máig így van.

A nyugati metropoliszokból – úgy a tudományos gócpontokból, mint egyéb diskurzusok központjaiból – áramló vélemények befogadása a „periféria komplexusából” fakadóan régiókban egészen rendkívüli mértéket ölt. A francia vagy amerikai bölcsészettudományi gondolkodást bámuló kelet-európai elit tekintélyes része kizárólag a duplikáció, az átdolgozás, valamint az idegen koncepciók, nézetek, diagnózisok és bírálatok iránti határtalan, olykor egyenesen bálványozó tisztelet képességének elsajátításában járt sikerrel (különös tekintettel azon diagnózisokra és bírálatokra, melyek régióink ügyeit, kultúráját és társadalmait érintik). Ennek megfelelően – a *hegemón tekintélye elfogadásának* elve szerint – üdvözölte a lengyel egyetemi közeg egy része nagy lelkesedéssel Brian Porter-Szűcs ideológiával finoman átítatott, metodológiaiág téves *When Nationalism Began to Hate* (2002) című munkáját az állítólag „gyűlölködő” lengyel nacionalizmusról.¹² Saidnak az Egyiptom feletti brit episztemológiai uralom logikájára vonatkozó megjegyzését parafrázálva úgy is mondhatjuk: a Nyugat ismeri Kelet-Közép-Európát, Kelet-Közép-Európa az, amit Nyugat ismer.¹³ A bölcsészettudományok struktúrái és meghatározott profilja legfőképp az amerikai, de a nyugat-európai egyetemeken is példátlan mértékben kedveztek, és sajnos továbbra is jelentősen kedveznek annak, amit Saiddal szólva

12 A könyv a következő címen jelent meg lengyelül: *Gdy nacjonalizm zaczął nienawidzić. Wyobrażenia nowoczesnej polityki w dziewiętnastowiecznej Polsce [Amikor a nacionalizmus gyűlölni kezd. A modern lengyel politika bemutatása a kilencvenes években]*. A kiadó úgy címkézte fel a könyvet, mint amely „a legkiválóbb történetírói munkák egyike, nem csupán a reakciós, hanem általában a lengyel politikai gondolkodásra vonatkozóan”. A könyv általam ismert egyetlen valódi kritikáját a lengyel származású amerikai történész, Marek J. CHODAKIEWICZ tette közzé recenziójában: *Nacjonalizm wyobrażony*, Arcana 6/60. (2004), 168–186.

13 „Anglia ismeri Egyiptomot; Egyiptom az, amit Anglia ismer”. SAID, *Orientalizmus*, 64.

régióink orientalizációjának lehetne nevezni. Ahogy az *Orientalizmus* szerzője rávilágított, reprezentációs gyakorlatok olyan együtteséről van szó, melyek a kutatás tárgyát megfosztják alanyiságától, egy külső, idegen alany által ráerőltetett episztemológiai viszonyrendszerrel helyettesítve azt, mely teljes mértékben az utóbbi „világképébe” illeszkedik. Ezek a praktikák, noha létrehozhatnak bizonyos fajta tudást a tárgyról, nem annyira a megismeréséhez vezetnek, mint a „nyugati civilizáció kulturális közéletében rejlő erő” megszilárdításához.¹⁴ A Said által alaposan leírt mechanizmusnak megfelelően a mai nyugati metropoliszok, egyetemi közegek és médiaközpontok – Kelet-Közép-Európa jelentős részének jelenlegi hegemónja, egyúttal számos helyi értelmiségi rajongásának tárgya – szolgáltatják az értékelés mintáit és jelölik ki azokat az ismeretelméleti kereteket, melyek között a kontinens felénk eső részének megértése és leírása lehetséges, ezáltal szereve meg a megingathatatlan tekintély státuszát. A hegemón irodalma végeredményben „textuális standarddá válik, mely a kolonizált kultúrákat és azok könyveit marginálisként és alsóbbrendűként bélyegzi meg”.¹⁵

Ennek a helyzetnek a hatását a „Nyugat-Kelet” viszony különféle területein figyelhetjük meg, a politikától egészen a populáris kultúráig. Hadd szolgáljon *exemplumként* Steven Spielberg ismert filmje, a *Terminál* (2004), melynek előtörténetét a nem létező Krakóziába, egy apró, fiktív kelet-közép-európai országba helyezték (ebből a névből nem lehet nem kihallani a fonológiai utalást Krakkóra). Meg kell jegyeznünk, hogy mind Krakózia, mind annak a film cselekményében feltűnő egyetlen képviselője, Viktor Navorski – Tom Hanks kiváló játékában: karakteres színész, „lengyeles” arcvonásokkal – a maguk fikcionalitásában a kontinens felénk eső részére vonatkozó sztereotip elképzeléseket testesítik meg, hiszen a lehető legvalóságosabb diskurzus összetevői – a világra vonatkozó lexikális tudással, mellyel többé vagy kevésbé felszínes formában az amerikai kontinens átlagos végzettségű lakossága rendelkezik. Mit tud meg tehát a *Terminál* nézője az „új Kelet-Európáról”, vagy még inkább: mivel járul hozzá az átlag amerikai episzteméjéhez, amit Spielberg belőle rekonstruált és könnyed iróniával elmesélt?¹⁶ Itt ez a terület, tele közelebről senki által nem ismert, jelentéktelen nagyságú

14 *Uo.*, 51.

15 Leela GANDHI, *Postcolonial Theory. A Critical Introduction*, Columbia UP, New York, 1998, 144.

16 Spielberg filmje abban az évben került a mozikba, amikor az Európai Unió Lengyelországgal és az egykori Szovjetunió befolyási övezetébe tartozó további hét országgal egészült ki.

és törekeny politikai entitásokkal, melyeknek kimondhatatlan a neve, homályos az identitása és ingatag a kormányzati rendszere. Ezen országok gazdasági helyzete, melyet szuggesztíven tár elének a film főhősének úti felszerelése és öltözéke, a civilizált világ páriáivá teszi állampolgáraikat. Az „onnan” érkező jövevények képtelenek az „itteni” világgal kommunikálni, hiszen nem ismerik sem annak *lingua franca*-ját, sem az ott érvényben levő szabályokat, és személyes varázsuk – már amennyiben rendelkeznek ilyesmivel – a kulturális különbözőségnek (angolul: *otherness*) és a zsigeri tehetetlenségnek a naivitással kötött frigyéből fakad, amit a mentoruknak – az érettebb, tekintélyt parancsoló, önszabályozásra képes Nyugatnak – kell kitörölnie belőlük.¹⁷

Ez a példa meggyőző módon világít rá arra, hogy a historiográfiai diskurzus – mely a különféle művészeti produktumokat megelőzve ismeretelméleti alappal, illetve tudományos hitelességgel látja el azokat – egy valójában cseppet sem ártatlan tudáskészlet, amely az orientalizmus szabályai által meghatározott „beállítódások és viszonyok” rendszerének terméke.¹⁸ Ez a diskurzus rendkívüli módon befolyásolja – nem csupán a tudományos szaktanulmányok segítségével, hanem a népszerűsítő munkákon, az elektronikus médiában elhangzó nyilatkozatokon és a populáris kultúra olyan textusain keresztül is, mint a film vagy a képregény – a jelenkori társadalmakat, előítéletek (a gadameri *Vorurteil*) tekintélyes tárházával halmozva el őket, ily módon formálva tudásukat a világról és ezzel együtt annak kelet-közép-európai szegletéről.

A tudomány területén zajló kortárs orientalizáló diskurzus jellegzetes példajaként említhetőek Tony Judt munkái, melyek – *nota bene* – nagy elismerésnek örvendenek jónéhány közép-európai értelmiségi körében, akiket jóleső izgalomba hoz, valahányszor egy nyugati történész figyelmet szentel a vidéküknek. A brit tudós által képviselt elképzelés Közép- és Kelet-Európa problematikájáról nem ilyen vagy olyan szálak kiiktatásában áll, hanem azoknak egy olyan sűrű szűrőn történő átérésztésében, amelyet a Szovjetunió saját önképébe beépített és a Nyugat felé fél évszázadon át sikeresen közvetített sztereotípiák kiterjedt hálózata jelent. E sztereotípiák között elsődleges szerepet játszik a ré-

17 Jelen írásomban figyelmen kívül hagyom Spielberg filmjének egyéb rétegeit, melyek máskülönbent jelentősek annak poliszémikus üzenete szempontjából, köztük a kultúrák találkozási helyén fellépő kétirányú folyamatokat, melyeket a repülőtereknek a film címében szereplő épülete szimbolizál.

18 A fogalmat Said *structure of attitude and reference* kifejezése nyomán használok. Vö. SAID, *Culture and Imperialism*, XXI.

giónk különböző népeinek helyi elbeszéléseit elnémító „egyetlen centrum” gondolatának a nyugati történetírásban elterjedt motívuma. Kelet-Közép-Európa bonyolult történetének a fent említett szűrőn áteresztett változata egy olyan diskurzus keretében nyer értelmezést, amely – az univerzalizmus látszatát keltve – valójában elfogadja és átveszi a hegemon nézőpontját. Judt ugyanis mindenekelőtt a „nagy hatalmak konfliktusa” kategóriái szerint, vagyis a nagy politikai-gazdasági rendszerek és azok érdekei antagonizmusának következményeként értelmezi Európa legújabb kori történelmét. A figyelmes olvasó észreveheti Judt publikációin a kései orientalizmus bélyegét: a legbefolyásosabb nyugati kulturális diskurzusok egyikének, a tudományos diskurzusnak nagyfokú telítettségét a Kelet-Közép-Európa rangjára, szerepére és a Nyugat számára való jelentőségére vonatkozó előfeltevésekkel. Judt munkáiból egy olyan földrész képe bontakozik ki, ahol a kisebb nemzetek és etnikai csoportok kizárólag a világ nagyszínpadán – az ő lényegi részvételük nélkül – zajló események szemtanúinak szerepét töltik be. Szubkontinensünk dekolonizált társadalmi kiutasítottak és másodrangú szereplők képe válnak, az európaiságra való törekvéseik pedig a történész értékelése szerint neveltségesek.¹⁹ A *háború után* szerzőjének filozófiáját tulajdon retorikája leplezi le. A Szolidaritás évtizedének Lengyel Népköztársaságáról írva Judt ezt a sokatmondó kommentárt szúrja közbe: „A lengyelországi fejlemények a kommunizmus összeomlásának elbeszéléséhez nyújtottak fölkavaró előszót, de nem kerültek be a főműsorba. *Az igazi történet másutt zajlott*.”²⁰ Így jön hát létre a kutató finoman torzító nézőpontjának következtében a történelem „felülnézetből” megírt, simára csiszolt, koherens, egy irányba mutató változata, mely elsősorban az „anyaország” által létrehozott, de legalábbis jóváhagyott víziót tartja tiszteletben – egy változat, melynek egyszólamú szerkezetét szétszakítaná az alávetett népek hangjaiból keletkező, kontrollálatlan polifónia. A régió társadalmainak valódi története – adja tudunkra a kutató – idegen kezekben, a saját hatókörükön túl nyugszik. Nem arról van szó, hogy Judt ne sajnálkozna a kelet-közép-európaiak sorsa felett. Épp ellenkezőleg, maga hangsúlyozza, hogy olyan

19 „Igaz, megvolt a maga rövid, de dicsőséges korszaka például Prágának vagy Vilniusnak is, de ennek sohasem volt annyira egyértelműen európai jellege, mint Firenze, Madrid, Amszterdam, Párizs, London vagy Bécs fénykorának.” Tony JUDT, *Európa – a nagy ábránd?*, ford. ÁROKSZÁLLÁSI Zoltán, XX. Század Intézet, Budapest, 2002, 57–58.

20 Tony JUDT, *A háború után. Európa története 1945 óta*, II., ford. KOMÁROMY Rudolf, Európa, Budapest, 2007, 192. (Kiemelés tőlem – D. S.)

mértékben tragikus tapasztalatoknak voltak kitéve a 20. században, amit leírni is nehéz. A probléma inkább az a pozíció, ahonnan mindezt teszi. Még az együttérzés is kellemetlenné tud válni, ha empátia helyett felsőbbrendűség társul hozzá. Talán éppen itt kellene keresni a kelet-közép-európai nemzetek történetének Judt-féle, meglehetősen sajátos értelmezésének a forrását. A történész a régi fővárosok (Budapest, Varsó, Prága) fényének okát azok kozmopolita jellegében látja, melynek megteremtői, „legkiemelkedőbb képviselői között pedig igen sok volt a zsidó, akik gyakorta nem a helyi nemzeti nyelven beszéltek. Amikor ez a kifejezetten közép-európai kultúra elpusztult, nemcsak a lengyel Varsó, a litván Vilnius, a cseh Prága, a magyar Budapest, hanem még az osztrák Bécs is provincializmusba süllyedt. Igaz ugyan, hogy Közép-Európában foglalnak helyet, de maga a közép-európaiság, amit maguknak vindikálnak, legfeljebb nosztalgia.”²¹

Az itt felvetett problémán elgondolkodva az alábbi következtetésre juthatunk: arról, hogy egy marginalizált társadalom történelme és kulturális termékei bekerülnek-e a nyugati tudósok érdeklődésének terébe, mindenekelőtt jelenlegi presztízse dönt, ami pedig politikai és gazdasági pozíciójából fakad. Minél alacsonyabb helyet foglal el az adott nép a világban érvényben lévő hierarchiában, minél gyengébben hallatszik a hangja, annál nagyobb bizalom övezi az „anyaországi” centrum diskurzusát. A presztízsz hiánya okozza – és némiképp magyarázza is – azon vélemények makacs jelenlétét a közéleti, és vele együtt a tudományos diskurzusban, melyekre a brit történész, Hugh Seton-Watson már 1945-ben ékesszólóan rávilágított. A kontinens felénk eső része két háború közötti történelmének szentelt klasszikus kézikönyvében iróniával beszél azokról a Kelet-Európa lakóival kapcsolatos előítéletes elképzelésekről, amelyeknek a britek hódolnak: „Kiejthetetlen neveket viselnek, és olyan síkságokon, erdőkben, helyeken és folyóknál élnek, amelyek akár egy másik világban is lehetnének.”²² Ha a szakértők manapság, három nemzedékkel később is megengedhetik maguknak az ilyesféle tudatlanságot, hogyan lehetne mindezt felróni a populáris kultúra alkotóinak? Amikor Frederick Forsythe *Negyedik jegyzőkönyv* című könyvének ismert filmváltozatában a brit elhárítás ügynöke egy kém után kutatva átnézi a Kelet-Európából érkező utasok listáját, sokatmondó hallgatással ugorja át a lengyelek nevét a hangképzési nehézsé-

21 JUDT, *Európa – a nagy ábránd?*, 61.

22 Hugh SETON-WATSON, *Eastern Europe Between the Wars, 1918-1941*, Archon Books, Hamden, 1962, xv.

gek miatt. Ezáltal maga is a Watson által megidézett retorikát ismétli meg, kiteljesítve azt a lekicsinylés régióink lakosai számára oly jól ismert gesztusával. Tegyük hozzá: ez a gesztus nagyon is jellemző a Nyugatra, mely kizárólag Oroszországgal számol, illetve azzal, ami szovjet/orosz, ellenben egyetlen szó nélkül ugorja át a Németország és Ausztria, valamint a keleti hegemon között elhelyezkedő térség népességét és kultúráját. Arról, hogy ezek nem elszigetelt, egyedi esetek, hanem rutinszerű eljárásnak számítanak, rendszeresen meggyőznek bennünket a különféle publikációk és nyilatkozatok. Például az ismert brit napilap, a *The Guardian* (2012. július 5.) eltorzítja a legjobb lengyel teniszszőnő, Agnieszka Radwańska – a népszerű „Isia” – nevének helyesírását („Radwanska”) a wimbledoni döntőbe jutást meghozó meccs után. Az újság hibája azonban nem valamiféle bonyolult mássalhangzó-torlódást érint – ami tényleg nehezen lenne kiejthető egy angol nyelvű szerkesztő számára –, csupán számos lengyel családnév alapvető és jellegzetes tulajdonságát, melyek a „-ska” végződést veszik fel nőnemben. Nehezen elképzelhető, hogy a szerkesztőség hasonló hibát engedhetne meg magának a franciákkal vagy a skandinávokkal szemben, annak ellenére, hogy nem egyszer az ő nevük kiejtése is ugyanilyen nehézséget okoz az angolszászok számára. Ez sokkal inkább tisztelet és presztízsz kérdése, ami arra kötelez, hogy az információkat nagyobb gondossággal ellenőrizzük és ügyeljünk a pontosságukra.

Ennek a lekezelésnek, mely számos esetben bizonyára nem szándékos és öntudatlanul történik, megvan a maga konkrét alapja. Ez pedig a hosszan tartó diszkurzív kirekesztettség, és vele együtt az a jelenség, amit *dezidentifikáció*ként írnék le (az azonosulás elutasításaként), illetve *diszempátiák*ként (a megértés elutasításaként). Szükség van tehát a kortárs tudományos diskurzus és más diskurzusok elméleti kereteinek oly módon történő átalakítására, amilyen már végbement a világban az *Orientalizmus* – az egyik legfontosabb 20. századi bölcsészettudományi munka – hatására. Ebben az összefüggésben különösen fontos és alapos átgondolásra méltó az a beismerés, amit Said tesz könyvének záró mondataiban:

Az orientalizmus kudarcát emberi és intellektuális vereségként értékelem, hiszen azzal, hogy az orientalizmus kérlelhetetlenül és mozdíthatatlanul szembehelyezkedett egy általa idegennek tekintett térséggel, kettős hibát követett el: egyfelől elszalasztotta az alkalmat, hogy maga is azonosuljon az emberi tapasztalással, másfelől

pedig elmulasztotta, hogy az általa vizsgált régiót az emberi tapasztalás részeként szemlélje.²³

A Said által felismert és precízen leírt elveknek megfelelően – ahogy erről újra meg újra meggyőz bennünket a történelem – a nyugati világot uráló diskurzus kizárta és elvetette Kelet-Közép-Európa népeinek összetett, traumatikus tapasztalatát mint „emberi tapasztalatot”; az ezzel a tapasztalattal való bármiféle szolidaritás, már amennyiben lehet egyáltalán ilyesmiről beszélni, legtöbbször csak a politikusok által alkalmazott, pillanatnyi stratégiai céljaik elérését szolgáló üres retorika. A kortárs euroatlanti tudományos diskurzus fő vonalaiban abban az időszakban alakult ki, amikor a geopolitikai tényezőkre való tekintettel a közép- és kelet-európaiaknak semmiféle befolyásuk nem lehetett rá, nem vehettek részt a kialakításában, fogalmi kereteinek megformálásában, sem pedig nyelvezetének megteremtésében. Talán éppen ebben gyökeredzik régióink jelenlegi mellőzöttsége, diszkurzív önállótlanúsága és a helyi elit kisebbségi komplexusai.

Said az *Orientalizmus*ban bebizonyította, hogy a Kelet nyugati víziója nem számol azzal a lehetőséggel, hogy annak lakói maguk szervezzék meg az önmagukról való tudást, annak forrásai és artikulálói legyenek, vagyis hogy a róluk magukról folyó diskurzus tekintéllyel bíró (társ)alkotóivá váljanak. Ráirányította a figyelmet „a nyugati értelmiségi közönyére ezen valóság [a valódi Kelet, és nem annak diszkurzív reprezentációja – D. S.] iránt, és arra a magabiztosságra, mellyel az azonos értékrenden belül őket megelőző fogalmakra és képzetekre támaszkova építenek fel és dolgoznak ki fogalmakat és képzeteket – a módszerre, amivel az értelmiségi a valóságot megteremtik”.²⁴ Hasonló jelenségekkel van dolgunk évek óta régióink esetében is.

Igen. Kelet-Közép-Európa országai kínosak, és egész biztosan még sokáig azok is lesznek mások számára – sőt önmaguk számára is. Így lesz ez mindaddig, amíg a kontinens ezen részének társadalmi dédelgetik és megerősítik magukban a kisebbségi komplexust, a „hitványosság” érzését, és a *ressentiment* terhét hordozzák, amely arra kárhoztatja őket, hogy újra és újra ugyanazon kérdéseket tegyék fel: vajon minden „rendben van” velünk? Vajon el lehet fogadni bennünket? Vajon már a civilizált országok ligájához tartozunk? Így lesz ez mindaddig,

23 SAID, *Orientalizmus*, 576.

24 Edward W. SAID, *Wars of Position. The Cultural Politics of Left And Right*, Columbia UP, New York, 2006, 122.

amíg a „Nyugat” a „Kelet” ellenében határozza meg magát, amíg bitolja azt a jogot, hogy saját, állítólagosan „univerzális” ismeretelméleti kategóriáit más társadalmakra rákényszerítse, kérdés nélkül hagyva azok adekvát voltát, és amíg nem tanúsít kellő tiszteletet az „ott”, vagyis a nyugati diskurzus struktúráin kívül megszületett tudás iránt. Vagyis: amíg a nyugati diskurzus a kelet-európai „másikat” kategorizáló és alárendelő diskurzus lesz, a „tudás-hatalom” foucault-i elosztásának tere.

A futball-Eb-vel kezdtem, ezért úgy illik, hogy ezzel is fejezzem be. A New York Timesban, amely köztudomásúlag a leginkább véleményformáló lap az Egyesült Államokban, Philip Boyes máskülönben rokon-szenves *Lengyelország gyönyörű győzelme* című cikkében azt írja:

A lengyeleknek hosszú évtizedeken át nem volt túl sok okuk a büszkeségre. Ez most megváltozott. Ma lényegesen könnyebb drukkolni Lengyelországnak és büszkének lenni arra, hogyha valaki lengyel. Az új Lengyelország lényegesen biztosabb saját európai stratégiai helyzetében, és fesztelenebbül viselkedik a szomszédai-val való kapcsolatokban: Donald Tusk miniszterelnök és Angela Merkel kancellár gyakorlatilag egymáson csüggték a német-görög negyeddöntő ideje alatt.²⁵

A lengyel miniszterelnök joviális viszonyát egy nyugat-európai hegemón vezetőjével együgyű módon úgy értelmezni, mint Lengyelország javuló európai pozíciójának állítólagos bizonyítékát, már önmagában is olyan kérdés, ami megérdemelné, hogy külön megvitassuk. Sokatmondó ezzel szemben a cikk (Lengyelországot egyébként jól ismerő) szerzőjének megjegyzése a büszkeségre okot adó tényezők hiányáról. Nem egészen világos ugyanis, hogy a szerző a dolgok objektív állására vonatkozó saját véleményének ad itt hangot, vagy a lengyel nézőpontról kíván beszámolni. Ám az olvasó a kijelentés modalitásától függetlenül is világos eligazítást kap: csak az adhat a lengyeleknek alapot az önbi-zalomra – *ergo*: állíthatja helyre az alanyiségüket –, ha a mindenkori „metropolisz” (mely Berlin és Washington között váltakozik, útközben érintve Brüsszelt) hagy jóvá valamit vagy ismer el valamit siker-ként. Ami a gondolati csapásirányt illeti, Boyes cikke nyugati újságírók, politikusok és sajnós tudósok nyilatkozatainak százaival egyetemben finoman illeszkedik abba a „textuális mintázatba”, amely – tudatosan

25 Philip Boyes, *Poland's Beautiful Victory*, The New York Times 2012. július 2.

vagy sem, ez most másodrendű kérdés – része a kelet-közép-európai térség „megszállására” tett soron következő kísérletnek. A korábbi erős „megszállással” szemben a jelenlegi jellegét tekintve gyenge, és elsősorban a diskurzus terén valósul meg – bár természetesen nem szabad megfeledkezni a gazdasági és politikai vonatkozásairól sem. Érdemes tehát tudatosítanunk magunkban, hogy ennek a diskurzusnak a következményei legalább olyan veszélyesek – vagy azok lehetnek –, mint a katonai megszállásé, amely aránylag könnyen teremti meg az elnyomottak körében az ellenállás és a lázadás alapjait; sőt hosszú távon akár veszélyesebbek is lehetnek annál.

Ne áltassuk hát magunkat: a nyugati orientalizmus Kelet-Közép-Európához fűződő stratégiájának és implikációinak átgondolása nélkül lehetetlen annak kiküszöbölése a nyugati világ diskurzusaiból, és egy olyan optikával való helyettesítése, amely lehetővé tenné, „hogymás kultúrákat igazi libertariánus módjára vagy legalábbis előítéletek nélkül, s ne magas lóról szemléljünk”.²⁶ Ennek következtében a térségünknek szentelt mélyreható és empatikus, de mindemellett dokumentumokkal is remekül alátámasztott munkák (mint amilyen Timothy Snyder *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* című 2010-es értekezése) továbbra is ritkaságszámba fognak menni, régióink lakossága pedig továbbra is a nyugati metropoliszokból beáramló véleményekre és elképzelésekre fogja építeni az önértékelését és önismeretét.

Szathmáry-Kellermann Viktória fordítása

Mikola Rjabcsuk

NYUGATI „EURÁZSIANIZMUS” ÉS AZ „ÚJ KELET-EURÓPA”: A KIREKESZTÉS DISKURZUSA*

Ez a tanulmány az „eurázsiai” kifejezés elfogulatlanságát és használhatóságát kérdőjelezi meg a politikai, tudományos és hétköznapi diskurzusokban, amellyel érvelve, hogy a fenti kifejezést sikerrel sajátították ki az orosz konzervatív, imperialista, valamint kriptofasiszta erők, és ezáltal sajátos ideológiával és politikai vonatkozásokkal vált terheltté. Ennek következtében a szöveget nagymértékben eltorzítja a kontextus. Így hát akármi is legyen a beszélő szándéka, a fenti kifejezés fenntartások nélküli használatával végsősoron Ukrajna, Fehéroroszország, Moldova, Grúzia és Örményország (az „új Kelet-Európa”) az európai politikai és kulturális projektből való diszkurzív kizárását támogatja, és az orosz „kiemelt érdekszférához” rendeli őket, amely mint mitikus „eurázsiai” kulturális és politikai tér nyer diszkurzív legitimitációt.

Bevezetés

Az „Eurázsia” kifejezés számos jelentéssel bír, de ezek egytől egyig besorolhatóak két fő kategória egyikébe. A jelentések első csoportja tisztán földrajzi, és az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig húzódó hatalmas földrészre vonatkozik, egyetlen kontinentális entitásnak tekintve Európát és Ázsiát, ahol az előbbi az utóbbi félszigete. A második jelentéscsoport ennél jóval rugalmasabb, de valamennyi különféle megnyilvánulásában rendszerint Nagy-Oroszországra vonatkozik, egy olyan térségre, ahol történetileg az Orosz Birodalom és annak szovjet (illetve posztszovjet) reinkarnációja dominált. A kifejezés így inkább politikai, kulturális és ideologikus, mintsem pusztán földrajzi. Nem csupán az orosz politikai dominancia eszméjét vonja maga után, legyen bár az jogos vagy sem, legitim (a *mission civilisatrice* és/vagy a szomszédok valaki mástól való „felszabadításának” értelmében) vagy illegitim (a birodalmi

* A tanulmány egy korábbi változata a 2010. július 26–31. között Stockholmban megrendezett International Congress of Central and Eastern European Studies című konferencián hangzott el.